

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN : 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

The Reflection of Popular Beliefs of the Two Tribes "Goklan" and "Yumut" in the Novel *Fire without Smoke*

Omid Vahdanifar ^{*1}, Ali Jalayrian ²

1. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Boroojerd University, Boroojerd, Iran.
2. MA of Persian Language and Literature, Boroojerd University, Boroojerd, Iran.

Received: 29/06/2020
Accepted: 16/10/2020

* Corresponding Author's E-mail:
o.vahdanifar@ub.ac.ir

Abstract

One areas of study in popular culture and literature concerns the beliefs of the tribes. The Turkmen are one of the Iranian tribes that have different beliefs. The common Turkmen beliefs stem from their thoughts, beliefs, ideals, feelings, emotions, and lifestyle. Since some popular beliefs and ideas are instructive and worth pondering, this study tries to introduce some of the different Turkmen tribes, and some of the common popular beliefs among the two Turkmen peoples (Goklan and Yumut), which are reflected in Nader Ebrahimi's novel *Fire, without Smoke*. This study employed a library-based and analytic-descriptive method. The results show that the popular beliefs of the two tribes could be grouped into 4 categories: 1. Philosophical and mythological beliefs, 2. Beliefs about life and its stages, 3. Medical beliefs and general treatment, and 4. Calendric and meteorological. Some of these beliefs are rooted in religious teachings. Some are derived from Iranian culture, which are found not only among Turkmen but also among other ethnic groups. Some others are due to the Turkmen way of life and are specific to the culture of this people, while still others are baseless and unrealistic beliefs that stem from superstitions.

Keywords: Popular Culture; popular beliefs; Goklan and Yumut; smokeless fire; Nader Ebrahimi.

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

Research background

There are several studies conducted on the novel *Fire, without smoke*. Azizi Nik (2003) found that the two tribes of Yamut and Goklan had conflicts with each other due to their superficial customs, and even in some cases, these differences and conflicts led to wars between them. Rezvanian and Nouri (2009) indicate that the narrator of this novel insists on taking each character home. Therefore, he leaves nothing to the mind of the audience.

Sadeghi et al. (2016) conducted an intertextual analysis of the novel concluding that the staging of the novel involved intertextual communication and linguistic effects in the selection of ancient words and grammatical, rhetorical features, and the tactical effects such as the speed of initiation as well as the intervention of the narrator.

In relation to the poetic language of the novel, Taheri and Askari (2017) showed that Ebrahimi adorned his novel's superstructure with de-familiarizations and illustrations in order to immortalize the poetic and romantic revolutionary content of his novel in the reader's mind.

A more critical study is that of Miri et al. (2015), borrowing Fairclough and Michael Short's models to analyze the power relations in the novel. They have concluded that the way the two central characters of the novel deal with others in the dialogues is directly proportional along with many ups and downs as well as their life span. Galan's dialogues with those around him are limited to certain people, and over time, this circle gets narrower so much as with his death, his coercive domination ends. Alleni, on the other hand, not only engages in dialogue with all people, particularly women, but also forces them to be at the center of the dialogue. Therefore, as far as the authors of the present study are concerned, no particular research has been conducted on the popular beliefs of the two mentioned tribes in this novel.

Research aims and questions

The purpose of this study is to examine the common beliefs among the two tribes "Goklan" and "Yamut" which are reflected in the novel *Fire, without Smoke*, in order to understand the lifestyle, ideas, views, and thoughts of these two Turkmen tribes and get acquainted with their sociocultural manifestations.

To this aim, the following questions were raised:

T. M .U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN : 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

1. What popular beliefs of the two Turkmen tribes "Goklan" and "Yamut" are reflected in the novel *Fire, without Smoke*?
2. Where do the beliefs of these two tribes stem from?

Results and discussion

The popular culture is a common phenomenon and is deeply rooted in people. It covers all the superstructure aspects of society such as: customs and traditions, rituals and mourning, celebrations, beliefs, knowledge, and do's and don'ts (Bakhtiari, 2003, p. 24). One of the manifestations of popular culture is the beliefs of tribes which lead to the creation of particular attitudes. Since these beliefs originate from a sole human spirit, there are sometimes common beliefs shared among different ethnic groups (Hedayat, 2000, p. 23). In the novel *Fire, without Smoke*, Nader Ebrahimi has written about the history, culture, and folklore of the Turkmen under various pretexts: "In this novel, he speaks better than any Turkmen about their beliefs and combines the delineation of the infinity of nature with the sufferings and joys of the Turkmen" (Mir Abedini, 1998, p. 538). This study, however, examined the popular beliefs that are common among the two tribes "Goklan" and "Yamut" and are reflected in the novel. For a thorough scrutiny of these beliefs, they were classified into sub-categories such as: philosophical and mythological beliefs, beliefs related to life and its stages, medical beliefs and popular remedies, and chronology and popular meteorology. Given that Nader Ebrahimi lived among the Turkmen people for an extended period of time, the popular culture of the Turkmen was fully known to him. He used many of their ideas in his novel as he heard them all from the Turkmen elderly and had no involvement in them whatsoever. In addition to advancing the novel, these types of allusions help to make the events of the story more realistic for the contemporary readers.

The Turkmen people have popular beliefs on various issues of life due to their ancient culture and special way of life. Influenced by the age in which they lived, the two Turkmen tribes of Yamut and Goklan have embedded a number of popular beliefs into their lives that need to be explored in the context of popular culture, because these beliefs represent the thoughts and attitudes of these two tribes about the universe and also express their social lifestyle. Some beliefs of these two tribes are reflected in the novel *Fire,*

T. M. U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

without Smoke and are considered as the themes of this novel. In the present study, through analyzing different parts of the mentioned novel, we attempted to sketch out the reflection of popular beliefs among the tribes "Yamut" and "Goklan" in this novel. The result of this study shows the course of these popular beliefs in the depths of thoughts, feelings, initiatives, odd events as well as wonders in the life of Turkmen tribes. Some of these beliefs, such as marriage, having a daughter for a child, jinxing, music, and reddening of the sky are rooted in the religious and Islamic teachings. Some of them, such as human sins, belief in destiny, shedding innocent blood, and treating heartache are rooted in Iranian culture. Some others, such as the belief in horoscope, the simultaneous use of two new things that make the owner sad, the act of carrying gold which leads to the women's happiness, and the healing the sacred tree gives all stem from superstition.

Some beliefs such as Turkmens being made out of iron, horses' loyalty to their owners, infant mortality, and mourning and burial of the dead are also common among these people, which are derived from their lifestyle. The formation of these types of beliefs are the result of spiritual and psychological forces. The two tribes have acquired them from their social environment.

All in all, Nader Ebrahimi is clearly influenced by the popular culture of these tribes in reflecting and scrutinizing the beliefs of their ideologies. He has fairly been successful in this area, due to the fact that he has narrated the beliefs of the Turkmen people through reports and quotations given by the characters wherever necessary. This has led to the creation of a true story that, besides its content and spiritual impact, makes enjoyment for the readers.

References

- Azizi Nik, N. (2003). The story of a novel in the smokeless fire by Nader Ebrahimi. *Fiction*, 43, 43 - 47.
- Bakhtiari, M. R. (2003). *Folklore of folk literature*. Adiban.
- Hedayat, S. (2000). Folk culture of the Iranian people. Cheshmeh.
- Mir Abedini, H. (1998). *One hundred years of Iranian fiction* (Vol. 1 & 2). Cheshmeh.

T. M .U.

Culture and Folk Literature

E-ISSN : 2423-7000

Vol. 8, No. 35

November, December & January 2020-2021

-
- Miri, A., Mahdavi, M., Sharifi, Sh., & Mahmoudi Bakhtiari, B. (2018). Comparing the power of the two central characters in the novel *Fire, without Smoke* using Fairclough's theory of inequality of dialogue power and Michael Short's model. *Linguistic Essays*, 5(47), 143 - 166.
- Rezvanian, Q., & Nouri, H. (2009). The narrator in the novel *Smokeless Fire*. *Persian Language and Literature Research*, 4, 79 - 94.
- Sadeghi, M., Gholam Hosseinzadeh, G., & Bozorg Bigdeli, S. (2016). Intertextual analysis of the novel *Fire, without Smoke* and the effect of ancient Persian literature on it. *Contemporary Persian Literature*, 4, 69 - 94.
- Taheri, F. S., & Askari, Z. (2017). Nader Ebrahimi's poetic language in *Fire, without Smoke*. *Literary Sciences*, 11, 129 - 155.

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت» در رمان آتش بدون دود

امید وحدانی فر*^۱، علی جلاپریان^۲

(دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۰۹ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۲۵)

چکیده

یکی از حوزه‌های مطالعات فرهنگ و ادبیات عامه، باورها و اعتقادات اقوام است. قوم ترکمن یکی از اقوام ایرانی است که دارای باورها و عقاید گوناگونی‌اند. باورهای عامه رایج در بین ترکمن‌ها از افکار، عقاید، آرمان‌ها، احساسات، عواطف و سبک زندگی آن‌ها نشئت گرفته است. از آنجایی که برخی از عقاید و اندیشه‌های عامه آموزنده و درخور تأمل هستند، در این پژوهش نگارندگان کوشش می‌کنند ضمن معرفی طوایف مختلف ترکمن‌ها، برخی از باورهای رایج در بین دو قوم از ترکمن‌ها (گوکلان و یُموت) را که در رمان آتش بدون دود نادر ابراهیمی منعکس شده است، ابتدا به شیوه کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار دهند و سپس، به روش تحلیلی - توصیفی به نگارش درآورند. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که باورهای عامه دو قوم مذکور در ۴ دسته شامل: ۱. باورهای فلسفی و اساطیری، ۲. باورهای مربوط به زندگی و مراحل آن، ۳. باورهای طبی و درمان عامه، ۴. گاه‌شماری و هواشناسی عامه قرار می‌گیرد که برخی از این باورها در تعالیم دینی ریشه دارد. برخی از این باورها از فرهنگ ایرانی ناشی می‌شود که غیر از ترکمن‌ها در بین سایر اقوام نیز دیده می‌شود. دسته‌ای از باورها به دلیل اینکه

---

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران (نویسنده مسئول).

*o.vahdanifar@ub.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بجنورد، بجنورد، ایران.

از سبک زندگی ترکمن‌ها سرچشمه می‌گیرد، مختص فرهنگ این قوم است و بعضی دیگر نیز باورهای بی‌پایه و غیرواقعی هستند که از خرافات ناشی می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: فرهنگ عامه، باورهای عامه، قوم گوکلان و یموت، رمان آتش بدون دود، نادر ابراهیمی.

۱. مقدمه

فرهنگ مجموعه پیچیده‌ای از دانستنی‌ها، اعتقادات، هنرها، اخلاقیات، قوانین، عادات و هر گونه توانایی دیگر است که به وسیله انسان کسب شده است (بیهقی، ۱۳۶۷: ۱۱). فرهنگ عامه نیز دانشی عمومی است که مسائل روزمره از زندگی مردم از قبیل: اعتقادات، آداب و رسوم، سنت‌ها، سرگرمی‌ها، معیارهای رفتاری و زیبایی‌شناسی آن‌ها را دربرمی‌گیرد که «کاوش و تحقیق درباره اعتقادات عوام نه تنها از لحاظ علمی و روان‌شناسی قابل توجه است، بلکه برخی از نکات تاریک فلسفی و تاریخی را برایمان روشن خواهد کرد» (هدایت، ۱۳۵۶: ۹). باورها یکی از مؤلفه‌های فرهنگ عامه هستند که بخشی از گستره فرهنگ را شامل می‌شوند و تخیلات، افکار، احساسات و آرزوهای یک قوم را آشکار می‌سازند و از پیشینه تمدن هر ملت حکایت دارند. همچنین، باورها در شمار پدیده‌های روحی - اجتماعی به حساب می‌آیند که معلول زندگی آدمی و عکس‌العمل او در مقابله با طبیعت و محیط اسرارآمیز پیرامون وی است (الهامی، ۱۳۸۶: ۱۰۴). هدف از پژوهش حاضر بررسی باورهای عامه رایج در بین دو قوم «گوکلان»^۱ و «یموت»^۲ است که در رمان آتش، بدون دود منعکس شده است تا از این منظر بتوانیم به درک درستی از شیوه زندگی، عقاید، دیدگاه‌ها و اندیشه‌های حاکم بر دو قوم ترکمن برسیم و با جلوه‌ها و نمودهای اجتماعی - فرهنگی آنان نیز آشنا شویم. به همین منظور در این مقاله در جست‌وجوی پاسخ به این دو پرسش هستیم: ۱. چه باورهای عامه‌ای از دو قوم ترکمن «گوکلان» و «یموت» در رمان آتش، بدون دود منعکس شده است؟ ۲. باورهای دو قوم مذکور در چه چیزهایی ریشه دارد؟

۲. پیشینهٔ تحقیق

برخی از پژوهش‌های انجام‌شده در مورد رمان *آتش بدون دود* بدین شرح‌اند:

۱. عزیزی نیک (۱۳۸۲) در مقاله «قصهٔ یک رمان در آتش بدون دود نادر ابراهیمی» به این نتیجه رسیده که دو قوم یُموت و گوکلان به دلیل آداب و رسوم سطحی، با یکدیگر اختلاف‌هایی داشته‌اند و حتی در مواردی این اختلافات به جنگ بین آن‌ها منجر می‌شده است.

۲. رضوانیان و نوری (۱۳۸۸) در مقاله «راوی در رمان آتش بدون دود نادر ابراهیمی» به این نتیجه رسیده‌اند که راوی این رمان اصرار دارد تک‌تک شخصیت‌ها را به سرمنزلی برساند. بنابراین، او هیچ چیز را به اندیشهٔ مخاطب وانمی‌گذارد.

۳. صادقی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله «تحلیل بینامتنی رمان آتش بدون دود و تأثیرات ادبیات کهن فارسی در آن» این نتیجه را گرفته‌اند که ارتباط بینامتنی و تأثیرات زبانی در گزینش واژگان کهن و ویژگی‌های دستوری و بلاغی، تأثیرات شگردی مانند براعت استهلال و مداخله‌گری راوی در صحنه‌پردازی را به همراه داشته است.

۴. طاهری و عسکری (۱۳۹۶) در مقاله «زبان شاعرانهٔ نادر ابراهیمی در آتش بدون دود» به این نتیجه رسیده‌اند که ابراهیمی با آشنایی‌زدایی‌ها و تصویرسازی‌ها، روستا ساخت رمان خود را آراسته تا محتوای انقلابی شاعرانه و عاشقانهٔ رمانش را در ذهن خواننده جاودان کند.

۵. میری و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «مقایسهٔ قدرت دو شخصیت محوری رمان آتش بدون دود با استفاده از نظریهٔ نابرابری قدرت فرکلان و مدل مایکل شورت» به این نتیجه رسیده‌اند که نحوهٔ برخورد دو شخصیت محوری رمان در دیالوگ با دیگران، نسبت مستقیم با فراز و نشیب‌های فراوان و دوران زندگی آنان دارد. دیالوگ‌های گالان^۳ با اطرافیانش به افراد خاصی محدود است و به مرور این دایره تنگ‌تر می‌شود و با مرگش تسلط قهری او پایان می‌پذیرد. در حالی که آلنی^۴ نه تنها با همهٔ مردم به‌خصوص زنان اقشار جامعه وارد گفت‌وگو می‌شود، بلکه آن‌ها را وادار می‌کند تا در محور گفت-وگو قرار بگیرند. بنابراین، تا جایی که نویسندگان مقاله حاضر جست‌وجو کردند، پژوهشی مستقل دربارهٔ باورهای عامهٔ دو قوم مذکور در این رمان صورت نگرفته است.

۳. بحث و بررسی

۳-۱. معرفی قوم ترکمن

۳-۱-۱. تاریخچه قوم ترکمن

تاریخ ترکمن‌ها به سه دوره بیابان‌گردی، مهاجرت به ترکمنستان و ترکمن‌صحرا و دوره بعد از مرزبندی رسمی بین روسیه و ایران، تقسیم می‌شود. بر این اساس، قوم ترکمن یکی از اقوام مهاجر به سرزمین کنونی ایران محسوب می‌شود که دشت‌های منچوری و مغولستان، مکان اولیه آن‌ها به‌شمار می‌رود. این قوم که در منطقه ساحلی شمال دریاچه «ایشیق‌گل» در مغولستان زندگی می‌کردند، به دلایل مختلف به تدریج به جنوب مهاجرت کردند و در قرن ششم میلادی در نزدیکی «سیحون» ساکن شدند و سپس در قرن دهم به نزدیکی «جیحون» آمدند. در قرن یازدهم نیز در «مرو» ساکن شدند (عسگری خانقاه و کمالی، ۱۳۷۴: ۳۲، ۴۵). گروهی از ترکمن‌ها عازم نواحی دریاچه آرال شدند و در نهایت به اورگنج^۵ و از آنجا به سواحل شرقی دریای خزر مهاجرت کردند و در شهرهای دهستان و منقشلان سکنی گزیدند. طوایف ترکمن گوکلان، یمرلی و آل علی در جلگه‌های کپه‌داغ و بعداً ساریق‌ها، ارساری‌ها و سالرها در اطراف قوچان و بجنورد، ساکن شدند و یُموت‌ها به سمت شمال خراسان روی آوردند و در قرن شانزدهم این طوایف در تمام ساحل شرقی خزر زندگی می‌کردند. پیش از آنکه قرن نوزدهم پایان یابد، تزارهای روس برخی از ترکمن‌ها را خراج‌گزار خود کردند و پس از جنگ‌های امپراتوری روسیه، قرارداد تحدید مرزی آخال (۱۸۸۱م) بین ایران و روس، مرز میان دو کشور را تعیین کرد و بر اساس آن، ترکمن‌های اترک و گرگان رسماً ایرانی محسوب شدند (یوسفی، ۱۳۹۱: ۲۸-۳۰).

۳-۱-۲. وجه تسمیه قوم ترکمن

درباره اطلاق واژه «ترکمن»، برداشت‌های مختلفی شده است. قدیم‌ترین بررسی به محمود کاشغری تعلق دارد. وی افسانه‌ای نقل می‌کند:

اسکندر پس از فتح سمرقند برای سرکوبی امیرترکان ناحیه بالاساغون حرکت می‌کند. امیرترکان که از قصد اسکندر آگاه می‌شود، با قشون خود به طرف شرق

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت»... امید وحدانی فر و همکار

فرار می‌کند و در این بین ۲۲ تن با خانواده‌های خود از قشون بازمی‌مانند. اسکندر به هنگام بازگشت به این افراد برمی‌خورد و با دیدن نشانه‌های ترک بودن در آن‌ها، اظهار می‌کند که آن‌ها «ترک‌مانند» هستند. کاشغری معتقد است بعدها کثرت استعمال (و احتمالاً تجزیه غلط) موجب تسمیه «ترکمن» به این افراد شده است (قفس اوغلو، ۱۳۷۸: ۱۳).

روایت دوم به زمانی برمی‌گردد که ترک‌های ناحیه آمودریا به دین اسلام گرویدند. ترک‌های این ناحیه به هر دلیلی که باشد، از جنگ و خون‌ریزی اجتناب کردند و بنا به میل خود مسلمان شدند. اعراب از این رفتار ترک‌ها استقبال کردند و به آن‌ها لقب «ترک ایمان» دادند. برخی هم معتقدند که ترکمن‌ها عنوانی بود که آغوزهای غیرمسلمان، به آغوزهای مسلمان دادند (سارای، ۱۳۷۹: ۳). روایت سوم به این باور اشاره دارد که واژه «ترکمن» از واژه «ترک مین» است؛ یعنی من «ترک هستم» (یوسفی، ۱۳۹۱: ۱۴۱). بسیاری نیز تلاش کرده‌اند تا با ارائه مثال‌هایی ثابت کنند که عنصر «من» در واژه «ترکمن» ماهیت پسوندی دارد و به زعم آن‌ها بر مفاهیمی چون «شکوه و عظمت» یا «اسم جمع» دلالت دارد. تمامی روایات مزبور جملگی یک هدف را دنبال می‌کنند و آن اثبات «ترک» بودن ترکمن‌هاست، اما یکی از شرق‌شناسان به نام «هیرث» با استفاده از متون تاریخی چینی تلاش کرد تا تسمیه ترکمن را با واژه «توکو - مونگ» چینی ارتباط دهد و با ادله جغرافیایی و تاریخی ثابت کند که ترکمن‌ها از نسل اقوام ایرانی «آلان»‌ها هستند (خلف تبریزی، ۱۳۶۲: ۴۸۸).

۳-۱-۳. طوایف قوم ترکمن

ترکمن‌ها به قبایل و تیره‌های متعددی تقسیم می‌شوند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: عالی ایلی، چاودار، ییرلی، ارساری، سالور، ساریق، تکه، یُموت و گوکلان. به طور کلی، از نظر ساخت اجتماعی سنتی ترکمن‌ها، هر ایل به چند طایفه و هر طایفه به چند تیره یا اونلیق و هر تیره به چند اُبه^۶ تقسیم شده‌اند (یوسفی، ۱۳۹۱: ۳۴۹). اما طوایف ترکمن‌ها در ایران عبارت‌اند از: قبیله سالور^۷ که به سه تیره یالواج، کارامان و آنابوله‌گی تقسیم می‌شدند. ترکمن‌های ساریق^۸ به گفته گالکین، به تیره‌های: بیراش، بادانن، آلاچا،

بارزاک، قزل مُراد، دویاچی، کاجعالی، ساختی و قانای باش تقسیم می‌شدند. ترکمن‌های تَکِه^۹، این طایفه در آخال و واحه‌های مرو و در سرتاسر کویر و اوزبوی، از نزدیک چاه‌های ایگدی گرفته تا مرزهای واحه خیره می‌زیستند. زمانی اکثریت جمعیت تَکِه در سرزمین آخال ساکن شده بودند، اما بعد از اینکه سدی روی مرغاب ساخته شد، عده‌ای به واحه مرو انتقال یافتند (عسگری خانقاه و کمالی، ۱۳۷۴: ۶۲-۶۵). طوایف مقدس^{۱۰} شامل تیره‌های «آتا»، «خوجه» و «مختوم» که خود را از شجره خلفای راشدین می‌دانند. این طوایف که در میان ترکمن‌ها احترام نسبتاً زیادی دارند، «اولاد» نامیده می‌شوند و به منزله «طوایف مقدس» نیز از آن‌ها یاد می‌کنند (یوسفی، ۱۳۹۱: ۲۲). درمورد حرمت این طایفه حتی در میان ترکمن‌ها ضرب‌المثلی وجود دارد که می‌گویند: «اولادینگ ایتینی کِشکی گورمه»؛ یعنی حتی سگ «اولاد» را نیز ساده تصور نکن.

طایفه یُموت: مرکب از دوازده طایفه، چندین تیره و اُبه هستند که عبارت‌اند از: جعفربای، آتابای، یلقی، داز، دوه جی، بدرا، سلاخ، ایمر کوچک، ایگدر، قوجق، قان یَخمَز (عسگری خانقاه و کمالی، ۱۳۷۴: ۵۹). یُموت‌ها عمدتاً زراعت پیشه‌اند و به شجره نسب اهمیت زیادی می‌دهند، تا حدی که ویلیام آرونز در این باره می‌نویسد: یُموت‌ها بخش اعظم زندگی اجتماعی خود را بر مبنای شجره نسب در خط ذکور تنظیم می‌کنند (یوسفی، ۱۳۹۱: ۳۴۸). طایفه گوکلان: دومین طایفه بزرگ ترکمن در ایران هستند که در ناحیه گوکلان^{۱۱} و کلاله و نیز در جرگلان، شمال شرقی ترکمن صحرا، به سر می‌برند. گوکلان‌ها به هشت طایفه ینقال، چاکر بیگدردی، کریک (قریق)، کایی (قایی)، آی درویش، بایندر، ارکک لی و قریب علی‌خان تقسیم می‌شوند. البته تمام قبایل ترکمن به جز گوکلان، به نام جد مشترکشان شناخته می‌شوند (عسگری خانقاه و کمالی، ۱۳۷۴: ۵۸). وامبری (۱۳۷۴: ۳۸۸)، سیاح مجاری، این طایفه را صلح‌جوترین و متمدن‌ترین ترکمن‌ها می‌داند و بر این باور است که آن‌ها از روی میل به امر زراعت مشغول شدند و خود را تابع دولت ایران می‌دانند. مختومقلی فراغی، شاعر شهیر ترکمن، نیز از طایفه گوکلان و از تیره گرکز است.

۲-۳. نادر ابراهیمی و رمان آتش، بدون دود

نادر ابراهیمی (۱۳۱۵ - ۱۳۸۷ش)، تحصیلات مقدماتی خود را در تهران گذراند و پس از گرفتن دیپلم ادبی، به دانشکدهٔ حقوق وارد شد. وی در کتاب *ابن مشغله* و *ابوالمشاغل* به شرح وقایع زندگی خود پرداخته است. از جمله کارهای وی کمک کارگری تعمیرگاه سیار در ترکمن صحرا بوده است که در این مدت با ترکمن‌ها و آداب و رسوم آن‌ها آشنایی پیدا می‌کند و تحت تأثیر صمیمیت این قوم قرار می‌گیرد. از این رو، ارادت خاصی به قوم ترکمن دارد و در این زمینه می‌گوید: «انکار نمی‌کنم که شیفتهٔ ترکمن‌ها شدم و آن‌ها را آنگونه دیده‌ام و شناخته‌ام که شاید دیگری ندیده و نشناخته باشد» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۳/۴۲۹). همچنین، در جلد هفتم این رمان می‌گوید:

من، در یک لحظه، غفلتاً، وقتی بسیار جوان بودم و کمک‌کارگر فنی در ترکمن صحرا، عاشق صحرا شدم. غفلتاً نمی‌دانم چه شد، اما شدم. «آتش، بدون دود»، همهٔ آن چیزی است که من می‌توانستم به پیشگاه معشوقم ببرم. یاد آن روزها و شب‌های صحرائی، آن غروب‌ها و آن مهتاب‌ها، آن پهناوری و خلوت، آن آفتاب و گلّهٔ خفته، آلاچیق‌ها، آن مردان و زنان خوب و آن بچه‌ها که زیبایی شگفت‌انگیزی را داشتند، برای همیشه در قلب کوچک من زنده است و خواهد ماند (همان: ۷/۴۱۵).

از آثار ابراهیمی درمورد ترکمن‌ها می‌توان به *آتش بدون دود*، *هزار پای سیاه*، *قصه‌های صحرا* و *فیلم‌نامهٔ صدای صحرا* اشاره کرد.

رمان *آتش، بدون دود*^{۱۲} از درخشان‌ترین آثار نادر ابراهیمی و در شمار رمان‌های رئالیستی زبان فارسی است که جایزهٔ نویسندهٔ برگزیدهٔ ادبیات داستانی بیست سال بعد از انقلاب را برای وی به ارمغان آورده است (رضوانیان و نوری، ۱۳۸۸: ۷۹). این رمان، داستان بلند هفت‌جلدی است که هر جلد آن شامل داستان جداگانه‌ای با ماجراهای خاص است. جلد اول با نام «گالان و سولماز»، داستان عشقی است که به دلیل قوانین دو قبیلهٔ بزرگ ترکمن (یُموت و گوکلان)، ممنوع و ناپسند است. قهرمان رمان در این جلد، «گالان اوجا»، نام دارد که یک قهرمان اسطوره‌ای قوم ترکمن به‌شمار می‌رود. جلد دوم با عنوان «درخت مقدس»، سال‌ها پس از داستان «گالان» و «سولماز» را روایت

می‌کند و شخصیت‌های اصلی این مجموعه، «آلنی آق‌اویلر»^{۱۳} و «مارال آق‌اویلر» را معرفی می‌کند. موضوع اصلی بقیهٔ رمان زندگی و فعالیت‌های سیاسی این زوج است. جلد‌های بعدی کتاب به ترتیب با عناوین: اتحاد بزرگ، واقعیت‌های پر خون، حرکت از نو، تو هرگز از حرکت باز نخواهی ایستاد و هر سرانجام سرآغازی است، نوشته شده‌اند. به‌طور خلاصه می‌توان گفت ابراهیمی در سه جلد اول این رمان به زیبایی‌های ترکمن صحرا پرداخته و در چهار جلد بعدی به شیوه‌ای داستانی - تاریخی، مبارزات انقلابی معاصر قوم ترکمن علیه حکومت پهلوی را بیان کرده است. فکر اصلی این رمان مربوط به عشق آتشین دو شخصیت اصلی داستان، «گلان اوجا» (قهرمان یموتی) و «سولماز اوچی» (دختر گوکلانی) و مبارزهٔ «آلنی» بر ضد رضاخان است. در نهایت، «اندیشه و پیام اساسی این رمان، رسیدن به اتحاد و هم‌بستگی و یکی شدن ترکمن‌هاست» (مهرور، ۱۳۸۱: ۲۲۳). مطالعهٔ این رمان از منظر فرهنگ عامه نشان می‌دهد که نویسندهٔ آن آشنایی خوبی با این حوزه از مردم‌شناسی داشته و توانسته است با انعکاس برخی از باورها و پندارهای قوم ترکمن ضمن پیش‌برد داستان، زمینهٔ غنای رمانش را نیز فراهم کند و با ارائهٔ نمونه‌هایی از آن‌ها در خلال داستان اندیشه‌های عامه را در ذهن خوانندگان جاودان کند.

۳-۳. باورها، عقاید و دانش عامهٔ قوم «گوکلان» و «یموت»

فرهنگ عامه امری عمومی و متعلق به تودهٔ مردم است و تمام جنبه‌های روساختی جامعه مانند: آداب و رسوم و سنت‌ها، آیین‌ها و سوگواری‌ها، جشن‌ها، اعتقادات، دانسته‌ها، باورها و نبايدها را دربرمی‌گیرد (بختیاری، ۱۳۸۲: ۲۴). یکی از جلوه‌های فرهنگ عامه، باورها و اعتقادات اقوام است که «نگرش‌های خاصی را می‌آفریند. از آنجا که این اعتقادات از روح انسانی واحدی سرچشمه می‌گیرند، گاه باورهای عامیانهٔ مشترکی در میان اقوام مختلف به‌چشم می‌خورد» (هدایت، ۱۳۷۹: ۲۳). نادر ابراهیمی در جای جای رمان *آتش، بدون دود*، به بهانه‌های مختلف از تاریخ، فرهنگ و فولکلور قوم ترکمن سخن گفته است: «وی در این رمان بهتر از هر ترکمنی از باورها و اعتقاداتشان سخن می‌گوید و توصیف بی‌کرانگی طبیعت را با رنج‌ها و شادی‌های

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت»..... امید وحدانی فر و همکار

ترکمنی درمی‌آمیزد» (میرعابدینی، ۱۳۷۷: ۵۳۸). در این پژوهش باورهای عامه‌ای که در میان دو قوم «گوکلان» و «یُموت» رایج بوده و در رمان مذکور انعکاس یافته است، مورد بررسی قرار می‌دهیم. برای تحلیل دقیق‌تر این باورها، آن‌ها را در زیرمجموعه‌هایی از قبیل: باورهای فلسفی و اساطیری، باورهای مربوط به زندگی و مراحل آن، باورهای طبی و درمان عامه، گاه‌شماری و هواشناسی عامه دسته‌بندی می‌کنیم. با توجه به اینکه نادر ابراهیمی مدت طولانی در میان قوم ترکمن زندگی کرده، آشنایی عمیقی با فرهنگ عامه این قوم داشته و بسیاری از پندارهای آنان را به گونه‌ای که از بزرگان آن قوم شنیده، در رمانش به کار برده و هیچ دخل و تصرفی در آن نداشته است. این نوع اشارات علاوه بر آنکه برای پیش‌برد رمان مفید است، به واقع‌نمایی جریانات و اتفاقات داستان برای خوانندگان امروزی کمک بسیاری می‌کند.

۱-۳-۳. باورهای فلسفی و اساطیری

اسطوره‌ها با دلالت بر جهان‌بینی مشترک انسان‌ها، در ارتباط با عقاید عامه قرار می‌گیرند. احساسات و مفاهیم مشترک میان انسان‌ها همگی از مضامین موجود در اسطوره‌ها و نیز در عقاید عامه هستند. بنابراین «اعتبار بخشیدن به عقاید و رسوم قبیله‌ای، یکی دیگر از نقش‌های فولکلور است و این مهم را به ویژه اسطوره‌ها برعهده دارند» (پراپ، ۱۹۴۶، ترجمه بدره‌ای، ۱۳۷۱: ۲۱). هر چند اسطوره‌ها از نگاه اسطوره‌شناسان کارکردهای متعددی دارند، اما اغلب گزارشی از آفرینش را ارائه می‌دهند و از چگونگی آفرینش و تکامل هستی سخن می‌گویند.

۱-۱-۳-۳. آفرینش انسان

ترکمن‌های «گوکلان» و «یُموت» درباره آفرینش انسان چنین باوری دارند که «انسان، برای خطا کردن و جبران خطا، زاییده می‌شود. خطا، دلیل تازگی راه است. دلیل رشد، دلیل بازشدن و...» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۳/ ۸۸). اندیشه و باور «خطاکار بودن انسان» نه تنها در بین قوم ترکمن، بلکه در بین همه افراد و اقوام دیگر نیز وجود دارد و در زبان عرف شنیده می‌شود که می‌گویند: «انسان جایز الخطاست». اما این مطلب به معنای اعتقاد به

جواز انجام گناه و خطا برای انسان نیست، بلکه ماهیت اصلی این کلام، در واقع همان «ممکن الخطا بودن انسان» را می‌رساند. این اقوام در مورد نحوه به دنیا آمدن، تکامل و مرگ چنین عقیده‌ای دارند که «ترکمن‌ها افرادی شریف، مهربان و ساده‌دل هستند، با خدا به دنیا می‌آیند، با خدا رشد می‌کنند، بزرگ می‌شوند، زندگی می‌کنند و می‌میرند» (همان: ۷/ ۳۱۰) و یا در مورد استقامتشان چنین باور دارند که: «ترکمن را از آهن ساخته‌اند که اگر نساخته بودند، تا به حال در این هزارسال، هزار بار پوسیده بود و خاک شده بود» (همان: ۵/ ۵۰). این پندار اخیر، از سخت‌کوشی و تحمل زندگی در شرایط سخت ترکمن‌ها حکایت دارد و از سبک زندگی آن‌ها ناشی می‌شود.

۲-۱-۳-۳. مرگ و میر

یکی از باورهای این دو قوم مربوط به «مرگ و میر نوزادان» است. ترکمن‌ها بر این باورند که خدا بچه‌های مرده را صدا می‌زند و پیش خود می‌برد و آن‌ها سرشان را روی زانوی خدا می‌گذارند و سر سفره خدا می‌نشینند. خدا صدای گریه زنی را که بچه‌اش مرده، دوست ندارد (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۲/ ۵۷). آن‌ها بر این باورند که وقتی بچه‌ای می‌میرد، در کنار دروازه بهشت می‌ایستد و فرشته‌ها بارها به او می‌گویند که بفرمایید داخل و بچه وارد نمی‌شود. فرشته‌ها دلیل را می‌پرسند و او این‌گونه پاسخ می‌دهد تا زمانی که پدر و مادرم نیابند، هرگز وارد بهشت نمی‌شوم. فرشته‌ها این موضوع را نزد خدا می‌برند و خدا هم به خاطر آن بچه، پدر و مادرش را نیز وارد بهشت می‌کند. به همین سبب معتقدند که نباید پدر و مادر از مرگ نوزاد خود گریان شوند، زیرا نوزاد میانجی خوبی بین خدا و والدین است. چنین باورهایی به مرور زمان و به سبب دگرگونی‌های محیط و اجتماع، امروزه چندان مورد قبول و پذیرش نسل کنونی قوم ترکمن نیست.

در مورد سایر مردگان خود نیز چنین باور دارند که: «مرده از تنهایی خویش، در هراس است» (همان: ۳/ ۳۹). از این رو، در بین ترکمن‌ها اگر کسی از اقوام نزدیک آن‌ها مرده باشد، نزدیکان مرده حق ندارند که در مراسم تدفین حاضر شوند. حتی، در تمام هفته عزای حق رفتن به سر خاک مرده خود را ندارند. در این زمینه بر این عقیده‌اند

بازتاب باورهای عامهٔ دو قوم «گوکلان» و «یُموت»... امید وحدانی فر و همکار

که اگر یکی از نزدیکان مرده در مراسم تدفین حضور یابد، مرده او را صدا می‌زند و به او می‌گوید: «مرا تنها مگذار! مرا تنها مگذار! من از تنهایی در گور می‌ترسم» (همان‌جا). البته این باور از ترس ناشی می‌شود.

در تمام ادیان بشری نیز این ترس از مرده به صورت‌های گوناگون جلوه‌گر شده است. از جمله انبوهی از سنگ روی جسد مرده قرار می‌دادند یا بدن او را با طناب محکم می‌بستند و برای استرضای خاطر آن‌ها و خشنودی روح ایشان بعد از دفن، هدایایی به آن‌ها تقدیم می‌کردند (ناس، ۱۳۸۵: ۲۳).

در جامعهٔ کنونی قوم ترکمن هنوز هم این باور به گونه‌ای دیگر نمود دارد و آن اینکه زن‌ها حق حضور در مراسم خاک‌سپاری مردگان را ندارند.

۳-۱-۳-۳. خون بی‌گناه

یکی از مضامین و باورهای ترکمن‌ها مربوط به «ریختن خون بی‌گناه» است: «خون [مقتول] می‌جوشد و پی قاتل خودش می‌دود» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۳/۴۵). در این مورد، ترکمن‌ها بر این باورند که اگر کسی فردی را بکشد و با این وجود فرار کند و کسی او را نبیند، برای مجازات قاتل همین خون مقتول کافی است. نمود این باور را در سیر داستان چنین می‌بینیم: زندگی گالان با به‌دنیا آمدن دو پسرش، آق‌اوایلر و آق‌شام‌گلن، ادامه می‌یابد. ناگهان در روزی از روزهای نامیمون، گالان که شتابان از نبرد خونین دیگری برگشته و در کنار چاه اینچه‌برون آب می‌خورد، به دست یت‌میش، برادر بزرگ سولماز، کشته می‌شود. سولماز پس از ریخته شدن خون گالان، به همراه پسرش آق‌اوایلر راهی صحرای گوکلان می‌شود و یت‌میش را می‌کشد. این باور بازتاب تعصبات قبیله‌ای و بافت ایلی قوم ترکمن در گذشته را نشان می‌دهد که امروزه تعدیل شده است.

جوشش خون، ناسزا گفتن خون به کشنده، جوشش خون هر سی و شش سال یک‌بار و نزول بلا هنگام جوشش خون، از جمله باورهای عامه است که در طومارهای نقالی و روایات شفاهی نیز بازتاب داشته است. به نظر می‌رسد این نوع باورها، حاصل امید مردمی است که ستم دیده‌اند، اما یارای گرفتن حق خویش را ندارند. باورهای

مربوط به «خون‌خواهی» از جمله باورها و رسم‌های مردم ترکمن صحرا و همچنین مهم‌ترین عاملی است که سبب جنگ و خون‌ریزی بین مردم صحرا شده بود و تا مدت‌ها ادامه داشت. این باورها از رویدادهای قبیله‌ای قوم ترکمن ناشی می‌شود.

۳-۱-۳-۴. تأثیر ستارگان

پیشینیان، افلاک را در آفرینش، رشد و سرانجام، مرگ آدمی و نیز تیره‌بختی و خوشبختی و هر آنچه به او مربوط می‌شده است، مؤثر می‌دانستند. «سپهر در پهلوی لقب خدای دارد و مرگ و زندگی انسان و ستاره‌اش به یکدیگر وابسته است. چنانکه گویند: هر انسان که می‌میرد، یک ستاره‌ای افول می‌کند» (انوشه، ۱۳۷۶: ۹۹۱). دو قوم ترکمن نیز فلک و ستارگان را حاکم تقدیر خودشان قلمداد کرده‌اند و حتی باور داشتند که «در صورت گم شدن در صحرا و یا حتی تشنه شدن، ستاره‌ای در آسمان هست که آن‌ها را به خانه بازگرداند و همچنین تشنگی آن‌ها را رفع کند» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۱/۱۸۹). نادر ابراهیمی در این زمینه معتقد است به دلیل اینکه این اقوام به مرحله تحلیل عینی لحظه به لحظه حوادث نرسیده‌اند، از این رو، «فرب خوردن و به بیراهه کشانده شدن و تن به تقدیر دادن و درماندگی سپردن برای توده‌ها، امری است نه چندان غریب و بعید» به همین دلیل به تأثیر ستارگان نیز معتقدند و «خوب یا بد ستاره‌ها [بر آن‌ها] حکومت خواهد کرد» (همان: ۱۹۰). ترکمن‌ها بر این اعتقادند همانطور که راهبران جامعه در پیش‌برد جامعه نقش به‌سزایی دارند، ستاره‌ها هم در پیش‌برد امور زندگی و حوادث دنیا تأثیر دارند. از این رو، همواره به امید ستاره زندگی کردن، چشم به ستاره‌ای در آسمان دوختن، کار همیشگی این دو قوم بوده است و آوارگی و درماندگی خود را هم به ستارگان نسبت می‌دادند. این نوع باورها را قوم ترکمن از نیاکان گذشته خود به یادگار دارند، اما اکنون به‌منزله معیار و شاخصه زندگی مناسب و قابل استناد نیست.

۳-۱-۵. قضا و قدر

قضا و قدر مفهومی رایج در سراسر ادبیات فارسی است. «قضا به معنی حکم قطع و فیصله دادن است ... قَدَر به معنی اندازه و تعیین است ... حوادثِ جهان از آن جهت که وقوع آن‌ها در علم و مشیت الهی قطعیت و تحکم یافته، مقتضی به قضای الهی می‌باشند و از آن جهت که حدود و ابزار و موقعیت مکانی و زمانی آن‌ها تعیین شده، مقدر الهی می‌باشد» (مطهری، ۱۳۶۰: ۴۳). دو قوم «گوکلان» و «یُموت» اعتقاد داشته‌اند که خدا انسان را آفریده و به او اراده انتخاب نداده، زیرا در زمان ازل قبل از اینکه انسان به دنیا بیاید، خداوند تقدیر و سرنوشت همه انسان‌ها را نوشته است (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۷/ ۳۰۹). در واقع، نگاه این دو قوم به قضا و قدر از نوع «بودنی، خواهد بود»، است. در میان ترکمن‌ها در این زمینه ضرب‌المثلی نیز رایج است که می‌گویند: «خدای سیز چپ باشی قیملده ماز»؛ یعنی بدون اجازه خدا حتی نوک چوب‌ها هم اجازه حرکت ندارند. به همین دلیل ترکمن‌ها بسیاری از حوادث و اتفاقات را که در زندگی آن‌ها رخ می‌دهد، ناشی از نیرویی برتر می‌دانستند که از عواقب آن گریزی نیست. لاجرم با حوادث و اتفاقات به‌آسانی کنار می‌آمدند و کاسه چه کنم بر سر نمی‌زدند. این نوع باورها و نظایر آن که سرشار از ابعاد دینی و مذهبی هستند، از سرشت خداجویی این دو قوم سرچشمه می‌گیرد و هیچ وقت از بین نمی‌روند. بسیاری از باورهای دسته نخست با افسانه‌ها و اساطیر کهن درآمیخته است و قوم ترکمن مانند نیاکانشان با این باورها زندگی کرده‌اند، اما اغلب آن‌ها برای نسل امروزی ترکمن‌ها ناآشناست.

۳-۲-۲. باورهای مربوط به زندگی و مراحل آن

هنگامی که بحث از زندگی می‌شود. در واقع آنچه مورد پردازش و بررسی قرار می‌گیرد، سبک زیستن است. سبک زندگی بر چگونگی رفتار توجه دارد؛ اینکه رابطه ما با دیگران و خانواده‌ها چگونه باشد، با خدا و طبیعت چه رابطه‌ای داشته باشیم. این سبک به یک حوزه از زندگی محدود نیست و همه حوزه‌های ارتباطی انسان را فرامی‌گیرد.

۳-۲-۱. همسر و فرزند

زن‌های ترکمن در مورد همسرانشان می‌گویند: «عَر هِلینگ کیچی خُدایی». بر این باورند که: شوهر، خدای من است (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۶/۴۶). آن‌ها عقیده دارند که شوهر، خدای کوچکشان به حساب می‌آید. در واقع آن‌طوری که زن‌ها از خدا اطاعت می‌کنند و برای او عزت قائل هستند، باید برای همسران خود هم، چنین حرمتی را قائل باشند. این باور، شخصیت زن ترکمن را نشان می‌دهد که در این رمان، آن‌گونه که شایسته یک زن ترکمن است، توصیف شده است. امروزه نیز زن ترکمن پا به پای همسر خود، برای داشتن زندگی‌ای آرام، تلاش می‌کند. او مطیع بی‌چون و چرای همسرش است. می‌توان گفت ترکمن‌ها این باور را از تعالیم دینی گرفته‌اند، زیرا پیامبر اکرم (ص) فرمود: «لَوْ أَمَرْتُ أَحَدًا أَنْ يَسْجُدَ لِأَخِي لَأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ۱۰۳/۲۴۶). درباره طلب دختر یا پسر از خدا معتقد بودند که نوعی بی‌عقلی و ناشکری است و چنین طلبی را قدر نعمت خدا ندانستن، می‌دانستند و باور داشتند که «هر دختر، دری است به جانب بهشت» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۴/۵۹). پای‌بندی قوم ترکمن به باورهای مربوط به همسر و فرزند هنوز هم در بین آن‌ها رواج دارد و نتیجه آن سبب ایجاد موفقیت‌هایی در زندگی اجتماعی آن‌ها شده است که از جمله آن‌ها می‌توان به رابطه زناشویی سازگار و آمار کم طلاق در بین این قوم اشاره کرد.

۳-۲-۲. چشم‌زخم

چشم‌زخم آسیبی است که تصور می‌شود از نگاه حسود یا بدخواه یا حتی ستایشگر به کسی یا چیزی می‌رسد. در *دایرةالمعارف دین اعتقاد* به تأثیر چشم‌بد، جهانی معرفی شده است. در *برهان قاطع* نیز در مورد چشم‌زخم آمده است که: «آزار و نقصانی است که به سبب دیدن بعضی از مردم و تعریف کردن ایشان، کسی را و چیزی را به هم رسد و عرب العیناللامه خوانند» (خلف تبریزی، ۱۳۶۲: ۱۰۸). به اعتقاد ذوالفقاری چشم‌زخم گزندگی است که عمدتاً از سوی نگاه یا توجه اشخاصی با نیروی خاص، به چیزی یا کسی وارد می‌شود. این باور «از قدیمی‌ترین باورهای بشر و احتمالاً فراگیرترین و رایج‌ترین باور فراعلمی در سراسر جهان و از جمله اسلام است و یکی از

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت»... امید وحدانی فر و همکار

اشیای بسیار پرکاربرد برای دفع آن، نمک است» (ذوالفقاری، ۱۳۹۴: ۴۴۶، ۴۵۸). در قرآن کریم نیز بر درستی آن صحه گذاشته شده است. بسیاری از مفسران، آیه شریفه «وَإِنْ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُوا لِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ» (قلم/۶۸-۵۲-۵۱) را به چشم‌زخم و دفع آن مربوط دانسته‌اند. پیامبر اکرم (ص) نیز در این زمینه فرموده‌اند: «الْعَيْنُ حَقٌّ»، چشم‌زخم حقیقت دارد (رضی، ۱۳۸۹: حکمت ۵۱۸/۴۰۰).

برای چشم‌زخم، تأثیرات متفاوتی قائل بودند و جهت رفع آن به کارهای گوناگونی اقدام می‌کردند؛ از جمله: جای قدم‌های کسی که دارای قدرت چشم‌زخم بوده، با کارد می‌بریدند یا روی آن با کارد خط می‌کشیدند. یا آنکه انگشت به خاک ته کفش تعریف‌کننده می‌زدند، روی ناف خود می‌مالیدند. یا اسفند دود می‌کردند و سیاهی آن را به پیشانی کسی که تصور می‌کردند چشم‌خورده است، می‌مالیدند (هدایت، ۱۳۷۹: ۸۶). قوم ترکمن نیز همچون بسیاری دیگر از اقوام به مقوله چشم‌زخم اعتقاد داشته‌اند. از این رو، برای دفع آن در صحرا چنین عمل می‌کردند: در «سینی نقره‌ای منقوش بزرگ و در آن سینی، کاسه‌ای اسفند، کاسه‌ای سنجد، کاسه‌ای گندم، کاسه‌ای نمک و تکه‌ای استخوان» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۱/۲۰۳-۲۰۴) قرار می‌دادند به نشانه آنکه هیچ چشم‌زخمی به صاحب نمک و استخوان نرسد. باور به چشم‌زخم اکنون نیز در محاورات روزمره قوم ترکمن دیده می‌شود.

۳-۲-۳-۳. اسب

باورهای قومی و اساطیری فراوانی در مورد اسب در میان ملل مختلف رایج است. از این رو، این حیوان سبب شده تا معانی سمبولیک فراوانی از قبیل: آزادی، اندام زیبا، انرژی خورشید، بخشندگی، پایداری، پیروزی، قدرت‌دانی، سرعت، فهمیدگی و فراست، نیرومندی، هوش، خیره‌سری، سرسختی و غرور در هنر و اندیشه ادبی و فرهنگی در مورد آن تبلور یابند (یا حقی، ۱۳۹۱: ۱۱۱-۱۱۳). اسب در میان ترکمن‌ها جایگاه والایی دارد و علاقه خاصی به آن دارند. از این رو، باورهایی نیز در مورد این حیوان قائل هستند: «اسب خوب، همه می‌دانند که صاحبش را زیر نمی‌گیرد» (ابراهیمی،

۱۳۸۶: ۱/۲ / ۱۸۲). این مطلب وفاداری اسب نسبت به صاحبش را نشان می‌دهد. همچنین معتقدند که «اسب ترکمن، اگر در گوشش تاریخ را زمزمه کنی یورتمه^{۱۴} می‌رود» (همان: ۴/۴). محبوبیت و مقبولیت اسب در نزد این اقوام تا حدی است که در مورد آن می‌گویند: «اسب، نصف زندگی صحراست. اسب یعنی ترکمن، یعنی صحرا» (همان: ۱۳۰). این اقوام تا حدی به اسب اعتقاد دارند و با آن مأنوس هستند که می‌گویند: «ترکمن، بدون اسب، ترکمن نمی‌شود» (همان: ۷/۲۴۶). چنین باورها و اعتقادات در بین ترکمن‌ها از آنجا ناشی می‌شود که اسب‌داری و ورزش سوارکاری جزئی از ادبیات و فرهنگ آن‌هاست و بدون تردید یکی از نژادهای بی‌نظیر و با معرفیت جهانی اسب اصیل ایرانی، اسب نژاد ترکمن است. در جامعه کنونی قوم ترکمن هنوز هم اسب جایگاه ویژه‌ای دارد و حتی امروزه با وجود زندگی ماشینی در مراسم‌های عروسی از این حیوان به‌عنوان کجاوه عروس استفاده می‌شود.

۳-۲-۴. اشیا

قوم گوکلان و یموت در مورد اشیا، لباس‌ها و درختان باورهایی دارند؛ برای نمونه در خصوص النگوی طلا معتقدند که: النگوی طلا در دست زنان به آن‌ها افتادگی، تواضع و فروتنی یاد می‌دهد (همان: ۲/۱۵-۱۶). این اقوام در این راستا بر این باورند که اگر زنی النگوی طلای خود را در صندوقچه یا جایی بگذارد، هیچ تأثیری در تواضع و فروتنی او ندارد، اما اگر در دست وی باشد، موجب خوشبختی‌اش می‌شود. در جامعه کنونی ترکمن‌ها نیز این باور هنوز رایج است. به همین دلیل در عروسی‌ها، داماد را الزام می‌کنند که یک سرویس طلا برای عروس بگیرد تا عروس متواضع، فروتن و خوش خلق شود و یا درباره جامه و چاروق می‌گویند: «با جامه نو، چاروق^{۱۵} نو نپوش، کمال، غصه می‌آورد» (همان: ۲/۱۸۰). ترکمن‌ها در حال حاضر نیز بر این باورند که پوشیدن هم‌زمان لباس و چاروق نو سبب ناراحتی می‌شود. از این رو در اعیاد سعی می‌کنند که خودشان فقط یک پوشش نو داشته باشند و پوشش بعدی را به نشانه صدقه و یا فطریه به فقرا بدهند. باورهای مربوط به اشیایی نظیر چاروق خواننده را با اوضاع اقتصادی قوم ترکمن در گذشته آشنا می‌سازد.

درمورد ساز و آلات موسیقی معتقد بودند که «ساز زدن، گناهی است نابخشودنی» (همان: ۴ / ۲۴۱). در این زمینه بر این باورند که ناخن و انگشت نوازنده را در قیامت به آتش می‌کشند. به همین دلیل در مراسم‌های عروسی نوازندگی را جایز نمی‌دانند و بر این باورند که نواختن ساز سبب بدیمنی عروسی می‌شود. درعوض برای خوش‌یمنی، مراسماتی نظیر: سخنرانی آخوندها، مسابقات اسب‌دوانی و کشتی و مشاعرۀ اشعار ترکیمنی به ویژه اشعار مخته‌مقلی و ضرب‌المثل‌های رایج در بین خودشان را جایگزین آن می‌کنند. ریشهٔ این باور را در تعالیم دینی هم می‌بینیم؛ رسول خدا (ص) فرمودند: دارندهٔ تنبور در روز قیامت محشور می‌شود در حالی که صورتش سیاه و در دستش تنبوری از آتش است و بالای سرش هفتاد هزار فرشته قرار دارند که در دست هر کدام از آن‌ها عمودی آهنین است که بر سر و صورتش می‌زنند (نوری، ۱۲۹۵ق: ۱۳ / ۲۱۹).

باور دیگر در این دسته، مربوط به «درخت مقدس» است. به طور کلی، درخت از کهن‌ترین نمادها و توت‌های بشری است و اعتقاد به وجود روح در برخی درختان و گیاهان از قدیم‌الایام رواج داشته است. «درخت در فرهنگ ایران‌زمین هم به جهت پیوند میان زمین و آسمان و هم به‌دلیل زندگی‌بخش بودن و باروری تقدیس می‌شده است» (توماج‌نیا و طاووسی، ۱۳۸۵: ۱۲). باور تقدس درخت در بین ترکمن‌ها نیز رواج دارد؛ به همین دلیل قوم گوکلان و یُموت در شب جمعه، پای درخت مقدس جمع می‌شدند و از درخت می‌خواستند که درد را از «اینچه‌برون» بیرون کند، زیرا بر این عقیده بودند که «خدا صدای درخت را می‌شنود، چون که درخت، پاک و مطهر است و هرگز گناهی نکرده است» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۲ / ۵۳). مردم این اقوام بر این باور بودند که این درخت واسطه‌ای بین انسان و خداست و ما هرچه از آن بخواهیم، از خدا خواسته‌ایم. از این رو، هنگامی که بیماری در صحرا بیداد می‌کند، از این درخت شفا می‌خواهند. به همین دلیل برای درخت مقدس نذوراتی می‌آوردند و باور داشتند که دعاهایشان زودتر به اجابت می‌رسد. از جمله قربانی کردن، صدقه دادن و کارهایی از این قبیل و حتی بعضی‌ها هم نذر می‌کردند که اگر دخترم یا پسرم شفا پیدا کند، در خدمت درخت باقی می‌مانم.

درمورد این باور، نویسنده رمان تلاش کرده تا آن را در طول داستان و از طریق یکی از شخصیت‌های داستان (آلنی)، خرافی قلمداد کند و با جهل پیران سنت‌گرا مبارزه کند و نیاز حاکمیت اندیشه را در بین قوم ترکمن ترویج دهد و آن‌ها را به سمت حقیقت علمی سوق دهد تا در مسیر زندگی خود از باورهای بی‌پایه بگذرند، زیرا در جریان داستان، خواننده متوجه می‌شود که این باور جنبه خرافی دارد: آق اویلر، کدخدای «اینچه برون»، زمانی که شیوع بیماری موجب مرگ بسیاری از کودکان می‌شود، متوجه می‌شود که توسل به درخت مقدس دیگر نمی‌تواند چاره‌ساز باشد. از این رو، پسرش، آلنی، را برای آموزش پزشکی به شهر می‌فرستد. پس از بازگشت آلنی و کسب مهارت پزشکی در ابتدای امر قوم ترکمن به‌ویژه پیران متحجر و خرافاتی به دلیل اعتقادات سنتی و اصول موروثی خود از او استقبال نکردند و با وجود اینکه بیماری‌های مختلف در بین آن‌ها قربانی می‌گرفت، کماکان آن‌ها شفای بیماری‌شان را از درخت مقدس می‌خواستند. سرانجام آلنی به‌مرور توانست بر ذهن پیران خرافی نیز تأثیر بگذارد و بر این باور آن‌ها غلبه کند و مسیر علمی را به قوم خود نشان دهد تا حقیقت را درک کنند.

۳-۳-۳. باورهای طبی و درمان عامه

باورهای عامه پزشکی یکی از راه‌هایی بوده که انسان در طول تاریخ برای درمان بیماری‌های نا‌علاج همواره به آن پناه برده است. مطالعه و شناسایی این باورها در شناخت آداب و رسوم گذشته اکنون جوامع بشری ضروری است. از این رو، یکی از صورت‌های مطالعه باورهای عامه، بررسی نوباورها و چگونگی عقاید مردم در مواجهه با بیماری‌هاست (منصوری، ۱۳۹۸: ۹۸). از سویی، در گذشته و حتی اکنون در مناطقی، در کنار طب سنتی، طب عامه نیز رواج دارد. طب بومی به‌واسطه جنبه مردمی‌بودنش، میراث‌خوار سنت‌های پزشکی عامه است. در این سنت‌ها به‌کارگیری افسون، جادو و روش‌های جادویی پزشکانه در درمان بیماری‌ها وجود دارد. این گونه باورها در پزشکی سنتی نیز دیده می‌شود (اولمان، ۲۰۰۴، ترجمه بدره‌ای، ۱۳۸۳: ۸۶). یکی از شیوه‌های درمان عامه برای بهبود ناراحتی‌های قلب این بوده که

بازتاب باورهای عامهٔ دو قوم «گوکلان» و «یُموت»... امید وحدانی فر و همکار

اگر پیلۀ ابریشم را که کرشم بیرون نیامده با قیچی ریز کرده و با آب قند بخورند، قلب را قوت و معده و ریه و روح طبیعی و باه را نیرو بخشیده و چاق می‌کند. البته این عمل برای اشخاص گرم مزاج زیان دارد و اگر نیم‌دانگ آرد جو با زهرهٔ باشه^{۱۶} بخورند، دل کوبه و تپش قلب را سود دارد. [و یا] خوردن تمر هندی خفقان قلب را می‌کاهد و اگر کسی به بیماری تنگی نفس و یا تپش قلب دچار شود، باید تسبیح کهربا به دست گیرد و آن را بگرداند و دعا بخواند (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۱۵۳).

قوم «گوکلان» و «یُموت» نیز برای درمان ناراحتی‌های قلب، شیوهٔ درمانی خاصی را توصیه می‌کنند که در واقع نوعی جوشاندهٔ مخصوص بوده است. آن‌ها برای درمان فرد مبتلا به درد قلب معتقد بودند که با جوشاندن «سمبلیتیب، عنّاب و گل گاوزبان با لیموی عمّانی» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۸۵/۳) و مرتب خوردن این معجون به چنین بیماری سبب بهبود وی می‌شود.

۴-۳-۳. گاه‌شماری و هواشناسی عامه

گاه‌شماری بخشی از دانش و فرهنگ ملت‌ها شمرده می‌شود که در گذر زمان با آداب و معتقدات عامه تلفیق شده است. از آنجایی که این آداب و آیین‌ها در میان اقوام هر ملت متفاوت است، نمی‌توان آن‌ها را بخشی از فرهنگ رسمی به‌شمار آورد. گاه‌شماری در ایران سابقهٔ طولانی دارد و ایرانیان گاه‌شماری‌های متفاوتی را تجربه کرده‌اند که برخی از نشانه‌های آن هنوز هم در میان برخی از اقوام و طوایف باقی مانده است. گاه‌شماری با آداب و رسوم ویژه‌ای همراه است. بی‌شک بسیاری از این آیین‌ها پیشینه‌ای دارد که از اعتقادات کهن سرچشمه گرفته و در باور و اعتقادات مردم عامه رسوخ کرده و جداسازی اقوام از این باورها ممکن نیست (رضایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱-۲). بررسی دقیق گاه‌شماری و آداب مربوط به آن، در مطالعهٔ ارزش‌های اجتماعی و تحقیقات جامعه‌شناختی راهنمای خوبی برای خوانندگان خواهد بود.

یکی از باورهای این دو قوم در این زمینه مربوط به «سرخ شدن آسمان» است که در این گونه مواقع بر این باور بودند که وقتی آسمان سرخ می‌شود: «خبرهای بدی [در راه] هست ... بچه‌ها می‌میرند» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۵۸/۲). ترکمن‌ها معتقدند که وقتی

آسمان سرخ می‌شود، خبر ناخوشایندی پیش می‌آید و این خبر حتمی است. در چنین مواقعی آسمان ناراحت است و دلیل سرخی آن، گریه کردن زیاد آن است، زیرا آسمان قبل از مردم، از اتفاق بد خبردار می‌شود و از این رو، عزا می‌گیرد و با گریه و سرخ شدنش نشان می‌دهد که خبر ناخوشایندی در راه است. می‌توان گفت این باور ترکمن‌ها از اعتقادات مذهبی ناشی می‌شود، زیرا در باورهای دینی مسلمانان پدیدار شدن سرخی در آسمان و گسترش آن در آفاق آسمان، از نشانه‌های ظهور حضرت مهدی (ع) یاد شده است. این رخداد ممکن است انعکاس پرتو خورشید در افق یا فضا باشد و این از آثار و نشانه‌های خشم خدا بر زمینیان است که نظیر آن در عاشورا پس از شهادت امام حسین (ع) پدیدار شده است. «ابوالعلاء» در این مورد می‌گوید:

بر افق آسمان، دو شاهد از خون مقدس حضرت علی (ع) و فرزندش موجود است. در روایتی آمده است: قائم قیام نمی‌کند، جز هنگامی که چشم دنیا درآورده شود و سرخی آسمان پدید آید که آن‌ها اشک‌های خون‌بار حاملان عرش است که برای مردم زمین از چشم آسمان می‌بارد (مجلسی، ۱۴۰۳:ق: ۲۲۶).

این نوع باورها و نظایر آن به دلیل داشتن ریشه‌های تاریخی و دینی می‌تواند معیاری برای ادبیات و فرهنگ این قوم شمرده شود و نسل به نسل انتقال پیدا کند.

در مجموع، در میان اقوام اصیل ترکمنی برخی از این باورها هنوز هم مهم تلقی می‌شود و با تحریک احساسات جوانان به وسیله نقل آن‌ها، بزرگان این قوم عقیده دارند که می‌توانند درس‌های بزرگی به آن‌ها بدهند و باعث زدودن احساسات افسرده، ترسو، تنبلی و ازخودباختگی شوند و همچنین از طریق این باورها حس خودباوری، شجاعت، فداکاری، خویشتن‌داری، دشمن‌ستیزی، سخت‌کوشی، اتحاد و هم‌بستگی قومی و خانوادگی، نشاط و سربلندی، رضایتمندی و امیدواری، صداقت، وفاداری و ... را در زندگی اجتماعی ترویج دهند. با وجود تفاوت‌های فرهنگی گسترده در گذشته بین قوم ترکمن نسبت به سایر اقوام ایرانی، اما با گذشت نیم قرن از زمان نگارش رمان، به دلایلی نظیر: تعاملات و مراودات این قوم با دیگر اقوام در دهه‌های اخیر، برخورداری از آموزش و پرورش یکسان و نقش رسانه‌های جمعی، برخی از این باورها و پندارها

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت»... امید وحدانی فر و همکار

نیز دیگر بین آنها رواج ندارد و با واقعیات زندگی امروزی‌شان همسو نیست و حتی در مواردی شاهد سبک زندگی و فرهنگ یکسان بین این دو قوم و دیگر اقوام هستیم.

۴. نتیجه

قوم ترکمن به واسطه داشتن فرهنگ کهن و سبک زندگی خاص، درباره موضوعات مختلف زندگی دارای باورهای عامه‌ای هستند. دو قوم ترکمن «یُموت» و «گوکلان» با تأثیرپذیری از عصری که در آن زیسته‌اند، شماری از باورها و اعتقادات عامه را در زندگی‌شان راه داده‌اند که ضرورت دارد این موضوعات در زمینه فرهنگ عامه بررسی شوند، زیرا این باورها نشان‌دهنده شیوه تفکر و روش نگرش این دو قوم به جهان هستی و نیز بیانگر سبک زندگی اجتماعی آنهاست. برخی از باورهای این دو قوم در *رمان آتش*، بدون دود، منعکس شده و به‌عنوان یکی از درون‌مایه‌های این رمان محسوب می‌شود. در پژوهش حاضر کوشش شد با مطالعه بخش‌های مختلف رمان مذکور جلوه‌های تأثیر و انعکاس باورهای عامه قوم «یُموت» و «گوکلان» در این رمان بررسی و ارائه شود. حاصل این بررسی نشان می‌دهد که با تأمل در متن رمان می‌توان نکته‌های تازه‌ای دریافت و سیر این باورهای عامه را در اعماق اندیشه‌ها، احساسات، ابتکارات، حوادث عجیب و شگفتی‌هایی در زندگی اقوام ترکمن یافت. شواهد مستخرج نشان می‌دهد که باورهای عامه رایج در بین دو قوم «یُموت» و «گوکلان» از نظر محتوایی در چهار دسته: باورهای فلسفی و اساطیری، باورهای مربوط به زندگی و مراحل آن، باورهای طبی و درمان عامه، گاه‌شماری و هواشناسی عامه قرار می‌گیرند. برخی از این باورها نظیر همسررداری، طلب فرزند دختر، چشم‌زخم، موسیقی و سرخ شدن آسمان از نظر ریشه‌یابی از تعالیم دینی و اسلامی ناشی می‌شوند. دسته‌ای از آنها مانند خطاکار بودن انسان، اعتقاد به قضا و قدر، ریختن خون بی‌گناه و شیوه درمان ناراحتی قلب، در فرهنگ ایرانی ریشه دارند. گروه‌ای از این باورها مثل اعتقاد به تأثیر ستارگان در سرنوشت افراد، استفاده هم‌زمان از دو چیز نو سبب غصه‌دار شدن صاحب آن، همراه داشتن طلا سبب خوشبختی شدن در زنان و شفابخشی درخت مقدس نیز ریشه خرافاتی دارند. برخی از باورها نظیر ساخته شدن ترکمن از آهن،

وفاداری اسب به صاحبش، مرگ و میر نوزادان، عزاداری‌ها و تدفین مرده‌ها نیز مختص این قوم است که از سبک زندگی آن‌ها ناشی شده و در شکل‌گیری این نوع باورها، نیروی روحی و روانی تأثیر داشته است و این دو قوم آن‌ها را از محیط اجتماعی که در آن زندگی می‌کنند، گرفته‌اند. در مجموع، نادر ابراهیمی در انعکاس و پرداخت باورها و پندارهای قوم ترکمن آشکارا از فرهنگ عامه این قوم تأثیر پذیرفته و در این حوزه موفق عمل کرده، زیرا باورهای قوم مذکور را در مناسبت‌های مختلف هر جا که ضرورت داشته با روشی گزارش‌گونه و از زبان شخصیت‌های داستان نقل کرده است و از این طریق سبب آفرینش داستان واقعی شده که علاوه بر اثرگذاری محتوایی و معنوی سبب التذاذ خواننده شده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. گوکلان: به معنی تقریبی «مردی که سوار بر اسب آمد» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۱/۱۳) و نیز مرکب از «گوک» به معنی سبز و «لان» به معنی جاست. در مجموع، گوکلان یعنی جای سرسبز.
۲. یموت: نام شخصی دلاورپیشه و عاشق به همین نام بوده است.
۳. گالان: یکی از شخصیت‌های اصلی رمان است. وی پسر اوجا از قوم یموت و عاشق سولماز بیوک اوچی است.
۴. آلنی: نوه گالان و حکیم است.
۵. اورگنج: نام قدیم گرگان که در اصل گرگانج بوده است.
۶. آبه: کوچک‌ترین واحد اقتصادی، اجتماعی و سیاسی ترکمن است که برحسب خویشاوندی خونی در خط ذکور از چند «آی» هم‌تبار تشکیل یافته است (طیبی، ۱۳۷۸: ۳۲۹).
۷. این قبیله یکی از قدیم‌ترین قبایل ترکمن بودند و احتمالاً تعداد آن‌ها قبل از جنگ‌ها و تهاجماتی که موقع انتقال قسمت عمده ترکمن‌ها توسط سلجوق‌ها از آسیای مرکزی به غرب روی داد، بیشتر بود. سالورها در شرق سرزمین تکه، بین سرخس و رود مرغاب می‌زیستند.
۸. یک قبیله قدیمی‌اند که در ناحیه پنجاه، کنار رود مرغاب، شرق سالورا ساکن بودند. تعداد آن‌ها هم به دلیل ساختن سد روی مرغاب، کاهش یافته بود.
۹. طایفه دیگر ترکمن‌ها تکه‌ها هستند. تکه‌ها بزرگ‌ترین و نیرومندترین قبیله ترکمن‌ها هستند که نفوذ آن‌ها نه تنها در کشورهای مجاور، بلکه در میان کل مردم ترکمن محسوس بود. قدرت فزاینده تکه، رهبریت ترکمن‌ها را به آن‌ها داد.

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت»..... امید وحدانی فر و همکار

۱۰. این طایفه نقش مهمی در رفع مخاصمات دارند. ترکمن‌ها بر این باورند که هر کس به طوایف مقدس آسیب برساند، مورد عقوبت الهی قرار می‌گیرد.
۱۱. ناحیه گوکلان در ۵۲ کیلومتری شرق شهرستان کلاله قرار دارد.
۱۲. عنوان رمان برگرفته از یک مثل قدیمی ترکمنی است: «آتش، بدون دود نمی‌شود، جوان، بدون گناه» (ابراهیمی، ۱۳۸۶: ۲/ ۱۷۲، ۱۷۶، ۲۱۸).
۱۳. آلنی، فرزند آق اویلر و نوه گالان اوجاست و شخصیتی واقعی به‌شمار می‌آید. او یک انقلابی تحصیل کرده است که برای اعتلای نام وطن و رهایی آن از ظلم، از هیچ کوششی فروگذار نمی‌کند.
۱۴. پورتمه: چهار نعل راه رفتن اسب.
۱۵. چاروق: پای‌افزار مخصوص روستاییان.
۱۶. باشه: هم‌ریشه باز (باتق/ قرقی/ واشه/ باش/ جغنه/ جغنگ/ خغنگ) (معین، ۱۳۸۶: ذیل «باشه»). طبری (واشه)، گیلکی (واشک) و لاتین (Falkonus) پرنده‌ای است شکاری از جنس زرد چشم، کوچک‌تر از «باز» که معرب آن باتق است. ریشه لغت از «Vaza» به معنی «پرنده» مشتق شده است که آن هم از مصدر اوستایی «Vaz» به معنی «پریدن» مشتق است (خلف تبریزی، ۱۳۶۲: ذیل «باشه»).

منابع

قرآن کریم

- ابراهیمی، ن. (۱۳۸۶). آتش، بدون دود. ج ۱ - ۷. تهران: روزبهان.
- الهامی، ف. (۱۳۸۶). انعکاس باورهای عامیانه و عقاید خرافی در شعر نظامی. پیک نور، ۳، ۱۰۴-۱۱۴.
- انوشه، ح. (۱۳۷۶). فرهنگ‌نامه ادب فارسی. تهران: فرهنگ و ارشاد.
- اولمان، م. (۲۰۰۴). طب اسلامی. ترجمه ف. بدره‌ای (۱۳۸۳). تهران: توس.
- بختیاری، م. ر. (۱۳۸۲). فولکلور ادبیات عامیانه. تهران: ادیبان.
- بیهقی، ح. (۱۳۶۷). پژوهش و بررسی فرهنگ عامه ایران. مشهد: آستان قدس رضوی.
- پراپ، و. (۱۹۴۶). ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان: بررسی ساختاری و تاریخی قصه‌های پریان. ترجمه ف. بدره‌ای (۱۳۷۱). تهران: توس.
- توماج‌نیا، ج. و طاووسی، م. (۱۳۸۵). نقش درخت زندگی در فرش‌های ترکمنی. گلجام، ۴ و ۵، ۱۱-۲۴.
- خلف تبریزی، ب. (۱۳۶۲). برهان قاطع. به کوشش م. معین. تهران: امیرکبیر.

- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۴). *باورهای عامیانه مردم ایران*. تهران: چشمه.
- رضایی، م.، دارادوست، ا.، و مؤمنی، ا. (۱۳۹۶). بازتاب عناصر فرهنگ و ادبیات عامه در گاه‌شماری سنگسری. *فرهنگ و ادبیات عامه*، ۱۶، ۱-۱۵.
- رضوانیان، ق.، و نوری، ح. (۱۳۸۸). *راوی در رمان آتش بدون دود*. پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی، ۴، ۷۹-۹۴.
- سارای، م. (۱۳۷۹). *ترکمن‌های عصر امپریالیسم: پژوهشی درباره مردم ترکمن*. ترجمه ق. رجایی. تهران: قدیرویردی رجایی.
- صادقی، م.، غلامحسین‌زاده، غ.، و بزرگ بیگدلی، س. (۱۳۹۵). تحلیل بینامتنی رمان آتش بدون دود و تأثیر ادبیات کهن فارسی در آن. *ادبیات پارسی معاصر*، ۴، ۶۹-۹۴.
- طاهری، ف. س.، و عسکری، ز. (۱۳۹۶). *زبان شاعرانه نادر ابراهیمی در آتش بدون دود*. *علوم ادبی*، ۱۱، ۱۲۹-۱۵۵.
- عزیزی نیک، ن. (۱۳۸۲). *قصه یک رمان در آتش بدون دود نادر ابراهیمی*. *ادبیات داستانی*، ۴۳، ۴۳-۴۷.
- عسگری خانقاه، ا.، و شریف کمالی، م. (۱۳۷۴). *ایرانیان ترکمن*. تهران: اساطیر.
- قفس اوغلو، ا. (۱۳۷۸). *نام ترکمن: مفهوم و اهمیت آن*. ترجمه ب. م. شرعی (۱۳۷۹). تهران: علمی و فرهنگی.
- مجلسی، م. ب. (۱۴۰۳ق). *بحارالانوار*. بیروت: دارالاحیاء التراث العربی.
- مطهری، م. (۱۳۶۰). *انسان و سرنوشت*. قم: اسلامی.
- معین، م. (۱۳۸۶). *فرهنگ فارسی (یک جلدی کامل)*. تهران: ساحل.
- منصوری، م. (۱۳۹۸). *دواندن خروس برای رفع یک گزند؛ یک باور عامه طبّی در دیوان خاقانی*. *فرهنگ و ادبیات عامه*، ۲۷، ۹۷-۱۱۰.
- مهرو، ز. (۱۳۸۱). *بررسی داستان امروز (از دیدگاه سبک و ساختار)*. تهران: تیرگان.
- میرعابدینی، ح. (۱۳۷۷). *صد سال داستان نویسی ایران*. ج ۱ و ۲. تهران: چشمه.
- میری، ا.، مهدوی، م.، شریفی، ش.، و محمودی بختیاری، ب. (۱۳۹۷). مقایسه قدرت دو شخصیت محوری رمان آتش بدون دود (با استفاده از «نظریه نابرابری قدرت دیالوگ» فرکلاف و مدل مایکل شورت). *جستارهای زبانی*، ۵(۴۷)، ۱۴۳-۱۶۶.
- ناس، ج. (۱۳۸۵). *تاریخ جامع ادیان*. ترجمه ع. ا. حکمت (۱۳۸۵). تهران: علمی و فرهنگی.
- نوری، م. ح. (۱۲۹۵). *مستدرک الوسائل مستنبط المسائل*. قم: آل البيت لاحیاء التراث.
- نهج البلاغه (۱۳۸۹). *گردآوری و تدوین سید رضی*. ترجمه م. دشتی. قم: نشنا.

بازتاب باورهای عامه دو قوم «گوکلان» و «یُموت»..... امید وحدانی فر و همکار

وامبری، آ. (۱۳۷۴). سیاست درویشی دروغین در خانات آسیای میانه. ترجمه ف. خواجه نوریان. تهران: علمی فرهنگی.

هدایت، ص. (۱۳۷۹). فرهنگ عامیانه مردم ایران. تهران: چشمه.

یاحقی، م.ج. (۱۳۹۱). فرهنگ اساطیر و داستان‌واره‌ها در ادبیات فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.

یوسفی، ج. (۱۳۹۱). قوم ترکمن. تهران: امیرکبیر.

References

Holy Quran

Anoosheh, H. (1997). *Dictionary of Persian literature* (in Farsi). Farhang and Ershad.

Asgari Khaneghad, E., & Sharif Kamali, M. (1995). *Iranian Torkaman* (in Farsi). Asatir.

Azizi Nik, N. (2003). The novel *Fire, without Smoke* by Nader Ebrahimi. *Fiction*, 43, 43-47.

Bakhtiari, M. R. (2003). *Folk literature* (in Farsi). Adiban.

Beihaghi, H. (1988). *Research in Iranian folk literature* (in Farsi). Astan Ghods Razavi.

Ebrahimi, N. (2007). *Fire, without smoke* (Vol. 1-7) (in Farsi). Roozbehan.

Ellhami, F. (2007). Reflection of folk beliefs and superstition in Nezami poetry. *Peyke Noor*, 3, 104-114.

Ghafas Oghloo, E. (1999). *Torkaman names: concepts and significance* (translated into Farsi by Bibi Maryam). Elmi and Farhangi.

Hedayat, S. (2000). *Folk cultural of Iranians* (in Farsi). Cheshmeh.

Khalaf Tabrizi, B. (1983). *Definitive proof* (edited by Mohammad Moeen). Amirkabir.

Mansoori, M. (2019). Running a rooster to avoid a trouble: a common medical belief in Khaghani Divan. *Culture and Folk Literature*, 27, 97-110.

Mehrooz, Z. (2002). *Analyzing contemporary story: style and structure* (in Farsi). Tirgan.

Mirabdini, H. (1998). *One hundred years of story writing in Iran* (Vol. 1 and 2) (in Farsi). Cheshmeh.

Miri, E., Mahdavi, M., Sharifi, Sh., & Mahmoodi Bakhtiari, B. (2018). Comparing the power of two characters in *Fire, without Smoke*: Fairclough's power relation theory and Short's model. *Linguistic Research*, 5(47), 166-143.

Moeen, M. (2007). *Persian dictionary* (in Farsi). Sahel.

Mojlasi, M. B. (1983). *Bahar al-Anvar* (in Arabic). Dar al-Hayat al-Taras al-Arabi.

Motaheri, M. (1941). *Human and destiny* (in Farsi). Islam.

Nas, J. (2006). *A comprehensive history of religions* (translated into Farsi by Ali Asghar Hekmat). Elmi and Farhangi.

- Noori, M. H. (1916). *Evidence of problems and proves* (in Farsi). Al al-Beit La Haya al-Taras.
- Olman, M. (2004). *Islamic medicine* (translated into Farsi Fereydoon Badreyi). Toos.
- Propp, V. (1946). *The historical roots of fairy tale* (translated into Farsi by Fereydoon Badreyi). Toos.
- Rezayi, M., Daradoost, E., & Momeni, E. (2017). The reflection of cultural and folk literature in Sangsari calendar. *Culture and Folk Literature*, 16, 1-15.
- Rezvanian, Gh., & Noori, H. (2009). The narrator in Fire, without Smoke. *Research in Persian Language and Literature*, 4, 79-94.
- Sadeghi, M., Gholamhossein, Gh., & Bozorg Bigdeli, S. (2016). An intertextual study of Fire, without Smoke and the effect of old literature. *Contemporary Persian Literature*, 4, 69-94.
- Saray, M. (2000). *Torkamans in the era of imperialism: Research on Torkamans* (translated into Farsi by Ghadir Rajayi). Ghadirviridi Rajayi.
- Seyed Razi (edt) (2010). *Nahjol Balaghe* (translated into Farsi by Mohammad Dashti). Nashta.
- Taheri, F. S., & Asgari, Z. (2017). Poetic language of Nader Ebrahimi in Fire, without Smoke. *Literary Science*, 11, 129-155.
- Toomajnia, J., & Tavoosi, M. (2006). The role of tree of life in Torkaman rugs. *Goljam*, 4-5, 11-24.
- Vambari, A. (1995). *The false politics of Darvishi in Middle-Asia* (translated into Farsi by Fathali Khaje Noorian). Elmi Farhangi.
- Yahaghi, M. J. (2012). *Mythological culture and story in Persian literature* (in Farsi). Contemporary Culture.
- Yoosefi, J. (2002). *Torkaman tribe* (in Farsi). Amirkabir.
- Zolfaghari, H. (2015). *Folk literature of Iranians* (in Farsi). Cheshmeh.